

- ⁹ Vö. **Udvari L.**: A kelet-szlávok irodalmi nyelv ismeretlen kéziratok emléke 1778-tól. (Magyar helyesírású kelet-szlávok nyelvjárási emléke Mária Terézia korából). Acta Academiae Paedagogicae Nyiregyháziensis. t. 12/C. Nyelvészeti Közlemények. P. 260-280.; **uő.**: Ein unbekanntes handschriftliches Denkmal der ostslowakischen Schriftsprache aus dem Jahre 1778. Ein ostslowakisches Mundartdenkmal mit ungarischen Orthographie aus der Zeit von Maria Theresia. Studia Slavica Hungarica 38, 1993. N°. 3-4. P. 247-269.
- ¹⁰ **Udvari István.**: Lengyelországi szépségi falvak népelete Mária Terézia korában. Adatok a görögök névszótárához, gazdaság- és társadalomtörténetéhez. Vasvári Pál Társaság Füzetei 12. Nyiregyháza, 1994; **uő.**: Szlovák mezővárosok népelete Mária Terézia korában. Adatok Pozsony vármegye XVIII. századi történetéhez. Vasvári Pál Társaság Füzetei 14. Nyiregyháza, 1994.
- ¹¹ **Udvari István.**: A Mária Terézia-féle úrbérendezés szlovák nyelvű dokumentumai. Slovenské dokumenty urbárskej regulácie Márie Terézie. Vasvári Pál Társaság Füzetei 4. Nyiregyháza, 1991; **uő.**: Rusinski žerefa urbárskoji reformy Mariji Teriziji. Studia Ukrainica et Rusinica Nyiregyháziensia 6. Nyiregyháza, 1999; **uő.**: Ruszinok a XVIII. században. Történelmi és művelődéstörténeti tanulmányok. Vasvári Pál Társaság Füzetei 9. Nyiregyháza, 1994. P. 251-334; **uő.**: Obrazčky z istoriji pudkarpatskych Rusinov. Užhorod, 2000. P.280-307.
- ¹² **Udvari István.**: A Mária Terézia korabeli úrbérendezés szlovák nyelvű kéziratok forrásai. Szepes és Zemplén vármegyék. Vasvári Pál Társaság Füzetei 15. Nyiregyháza, 1995.
- ¹³ A szlovák urbáriumhoz megjelentetett inscriptiones vagy bejegyzések faximiléjét ld. **Udvari István.**: A Mária Terézia-féle úrbérendezés szlovák nyelvű dokumentumai. Vasvári Pál Társaság Füzetei 4. Nyiregyháza, 1991. P.244-247.
- ¹⁴ A nyomtatott urbárium elvben minden úrbérendezésen átment település levéltári forrásaiban megtalálható. Az úrbéres mezővárosokban és falvakban, eredetileg négy példány töltötték ki. Ezekből egy példányt a földesúr, egyet a paraszti közösség, egyet-egyét pedig a vármegyei levéltár és a Magyar Országos Királyi Helytartótanács kapott meg.
- ¹⁵ A magyar nyelvű urbárium kiadását ld.: **Sinkovics István** (szerk.): Magyar történelmi szöveggyűjtemény. II/2. 1526-1790. Budapest, 1968. P.981-998.
- ¹⁶ A dokumentum teljes címe: Inscriptiones in spatiiis vacuis urbanorum rathenicorum facienda. Leőhelye: Magyar Országos Levéltár Könyvtára. Úrbérendezési nyomtatványok. F.234.
- ¹⁷ Vö. **Petrov A.**: Pamjatniki cerkovno-religioznoj žizni ugorossov. XVI-XVII vv. Materialy dlia istoriji Ugozskoj Rusi. VII. Petrograd, 1921.
- ¹⁸ **Hodinka Antal** bibliográfiáját ld. **Kovács Tiborné.**: Hodinka Antal bibliográfiája. In: Hodinka Antal Emlékkönyv. Nyiregyháza, 1993. 405-428. Hodinka Antal legterjedelmesebb ruszin nyelvű művét reprintben ld. **Utejuznina, gazdasztvo i prošlost' južnokarpatskych rusinov.** Nyiregyháza, 2000. (faximile).
- ¹⁹ Vö. pl. **Igor Kerča.**: Š. Petevlji: Ubrani poeziji. Edicija Pudkarpatija 1. Užhorod, 1998; **Ivan Olbracht.**: Smutni oči Ancí Karadžičovji. Potovmačiv: Igor Kerča. Edicija Pudkarpatija 2. Užhorod, 2001; **Igor Kerča.**: Utejuznina. Čitanika pro nedjil'ni skoly. Užhorod, 2002.; **Igor Kerča.**: Mat'as, korol' Ruszinov. Edicija Pudkarpatija 3. Užhorod, 2001.
- ²⁰ Vö. **Lyuvincez Antal** (red.): Kalendar' – Almanach. Millennium 2000. Budapest, 2000; **uő.**: Kalendar'-Almanach 2001. Budapest, 2001.; **uő.**: Kalendar'-Almanach 2002. Budapest 2002. **Igor Kerča.**: ŠPetevlji: Ubrani poeziji. Edicija Pudkarpatija. Užhorod, 1998; **Ivan Olbracht.**: Smutni oči Ancí Karadžičovji. Potovmačiv: Igor Kerča. Edicija Pudkarpatija 2. Užhorod, 2001.

²¹ **K. Benedek András** (szerk.): Ruszinok Kárpátján. In: Magyar Napló, XIV.évf. 3. sz. 2002. március. 54-64. old.

²² E kérdéssel ld. **Dezso László.**: Delovaja pismennost' rusinov v XVII-XVIII vekach. Slovar', analiz, teksty. Studia Ukrainica et Rusinica Nyiregyháziensia 4. Nyiregyháza, 1996; **Udvari István.**: A Mária Terézia-féle úrbérendezés szlovák nyelvű dokumentumai. Vasvári Pál Társaság Füzetei 4. Nyiregyháza, 1991.

Оксана Ткачук-Ферков (Ужгород, Україна)

ІСТОРІЯ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ ЗАКАРПАТТЯ В НАУКОВІЙ СПАДЩИНІ УГОРСЬКИХ ВЧЕНИХ КРАЮ XIX – ПОЧАТКУ XX ст. (ДО 1918 р.)

Понад 350 років тому православне духовенство Мукачівської єпархії урочисто поклялося бути вірними римо-католицькому Папі та його наступникам. 24 квітня 1646 року на території Ужгородського замку проголошено унію православ'я з римо-католицькою церквою. Так починається історія греко-католицької церкви Закарпаття. Понад століття тривав процес поширення ідей унії серед місцевого населення, зміцнення її основ, побудова ієрархічної структури Мукачівської греко-католицької єпархії. Цей період відзначався боротьбою не тільки за утвердження греко-католицької віри, а й за рівноправність уніатського духовенства з римо-католицьким та за канонізацію Мукачівської єпархії, вихід її з-під влади Єгерського єпископату.

Отже, греко-католицька церква Закарпаття має складне і неоднозначне минуле, не просте її становиння і в сучасних міжконфесійних відносинах. Для правильного розуміння місця і ролі уніатської церкви в нинішньому суспільному і культурному житті необхідно вивчити її історію становлення і розвитку. Дослідженням цих питань займалися вчені не одне покоління і, при цьому, виходячи зі своєї національної, релігійної і суспільної приналежності, по-різному оцінювали роль і місце греко-католицької церкви в історії держави. На сьогодні написано десятки праць і статей, випущено збірники документів з історії греко-католицизму, до 350-річчя унії відкрилася виставка у Закарпатському краєзнавчому музеї, проведено наукову конференцію тощо.

Для розширення відомих фактів і думок з минулого уніатської церкви Закарпаття автор даної статті робить спробу охарактеризувати ставлення угорських вчених краю XIX – поч. XX ст. до релігійної проблематики, в цілому, та історії греко-католицької церкви, зокрема.

На початку XIX ст., коли угорська історична наука тільки зароджувалась і носила суто розповідний характер, побачила світ праця під заголовком "Мукачево. Тобто топографічний, історичний та статистичний опис Мукачева и Мукачівської фортеці"¹. Автор її Йозеф Балайті народився на рубежі XVIII-XIX ст., працював реформаторським

провідником в Ужгородській жупі², а між 1831–1850 рр. – в Мукачеві³. Його головна праця “Опис Мукачева...” являє собою першу спробу дослідження історії міста Мукачева епохи середньовіччя, цінним є матеріал стосовно сучасних актору років. Окремий розділ відводиться проблемам церковного життя міста, причому дослідник поширює свої розповіді на всю територію краю. Ряд висловлювань вченого є суперечливими і не завжди підтверджені документами. Свої розповіді Й.Балайті розпочинає з часів появи на землях Закарпаття угорських племен. З ними, ніби-то, прибули “кнївські Руські (ogoszok)... осіли на гористих місцевостях комітатів Берег, Унг і Мараморош” і почали поширювати нову віру християнство⁴. Не говорить вчений, що це грецький варіант християнства, тільки у наступних описах вказує, що “волохи, які осіли на території краю, в околицях Мукачева, зміцуючись із місцевим населенням змінили грецьку віру (яка до цього занесена Руськими)... і, незважаючи, що волохи у 1359 році залишили ці землі, віра грецького обряду не замерла...”. Розквіт православного християнства Й.Балайті пов’язує з діяльністю князя Федора Корятювича⁵.

Не залишив поза увагою угорський вчений подію унії 1646 року. Він пише: “Дуже визначним для Мукачева і Мукачевської єпархії був 1649 рік, коли після смерті єпископа Тарасевича за його заступництва Партенія, Руські священники об’єдналися з римською церквою. Унія відбулася в Ужгородському замку за таких умов: по-перше, вільне сповідання грецького обряду; по-друге, вільний вибір єпископів та підтвердження їх Паною; по-третє, вільне користування своїми церковними правами і свободами...”⁶.

Бачимо, що вчений датою унії називає 1649 р., а не 1646. Згодом, на рубежі XIX–XX ст. у працях іншого угорського історика Т.Легоцького теж зустрічаємо цю дату. Для з’ясування причини неточності, слід відзначити, що про подію прийняття унії мало документів і вони суперечливі. Можливо, вчені, використовуючи різні джерела, не змогли визначити правильну дату і вибрали саме 1649 р.

Позитивним є, що Й.Балайті унію називає “дуже визначною подією для Мукачева і Мукачевської єпархії”, але не пояснює ні причин її прийняття, ні наслідків чи вплив на місцеве населення та подальшу історію краю, в цілому. Вчений переказує події минулого без їх аналізу, читач не отримує оцінки унії 1646 р., тільки дізнається, що відбулася така подія за відповідних умов.

Угорський історик зупиняється на подіях церковного життя Мукачева наступних століть, говорить про сприяння графів Ракоці, графів Шенборнів на процес покращення культурного становища населення. Особливо відзначає вагому діяльність єпископа М.Ольшавського, який “заснував школу для підготовки священників, де вчили найрізноманітніші науки та богослов’я”⁷. Значним кроком у розвитку церковного життя краю

був “дарунок імператриці Марії Терезії для Мукачевської єпархії... нова резиденція єпископів в Унгварі”⁸.

Отже, Й.Балайті позитивно оцінює унію 1646 р., визнає плодотворну діяльність греко-католицьких єпископів краю, відзначає ряд зрушень в культурно-освітньому розвитку населення, але, при цьому, його висновки поверхові, надто суб’єктивні, вчений обмежується переказом відомих фактів минулого.

Подібний підхід до вивчення питань історії греко-католицької церкви Закарпаття притаманні іншому угорському досліднику краю Карою Мейсарошу (1821–1890). У своїх основних працях – “Історія руських Угорщини”⁹, “Історія Ужгорода”¹¹ – вчений в дусі романтизму і суто з об’єктивних позицій описує минуле населення краю і, зокрема, їхнє духовне, релігійне життя. Висвітлення цієї проблеми зводиться ним до питання боротьби русинів за збереження обрядів православ’я і звільнення Мукачевської єпархії з-під впливу Єгерського єпископату.

Цікаво розглядає К.Мейсарош питання прийняття унії православними вірниками Закарпаття. Цю подію називає однією “з найвизначніших в історії як єпархії, так і міста Ужгорода”¹². До кінця не визначився дослідник у точній даті унії, в одній праці називає 1649 р., а в іншій – 1646 р.¹³ Розповідає про хід проголошення унії, перераховує її умови. У порівнянні із своїми попередниками К.Мейсарош не вніс нічого нового до вивчення цього питання минулого Закарпаття.

Вчений визнає важливе значення унії, але, при цьому, відзначає, що “церковне життя угорських руських, що є для них особливо цінним, після унії стало значно гіршим”¹⁴. Він бачив і негативний вплив унії, особливо з погляду на народні маси, які, не розуміючи ідеї злуки, не відчували жодних позитивних наслідків.

Отже, К.Мейсарош розглядав проблему духовного розвитку русинів Закарпаття через прояви релігії та їх церковне життя, підтримував греко-католицьке населення краю в їхніх прагненнях до рівноправності з римо-католиками тощо.

Помітним явищем історичної науки Угорщини і Закарпаття кінця XIX – початку XX ст. була наукова діяльність Тиводара Легоцького (1830–1915). Його ім’я пов’язане з ґрунтовними дослідженнями минулого краю, заочаткуванням археологічної науки, він був чудовим народознавцем і фольклористом.

Т.Легоцький, досліджуючи широке коло проблем з історії Закарпаття, не обминув висвітлення питань духовного життя, церкви, різних напрямів релігії, їх зіткнення і боротьбу. Цій темі головна увага приділена в працях “Історія греко-католицької єпархії Березької жупи до кінця XIX ст.”¹⁵, “Монографія Березької жупи”¹⁶ та ін.

На фоні світської історії Угорської держави вчений розглядає релігійні відносини населення Березької жупи угорців, німців, русинів-

українців. На його думку у краї, ще "до прийняття християнства жили слов'яни-язичники"¹⁷. Про це свідчать усі ті звичаї та свята, які збереглися повні, а також так звані "святі місця", "святі води". Поступово релігійні вірування вдосконалюють і "многобожжя" переходить до віри в одного Бога. Вчений не називає дати прийняття християнства, пояснюючи це відсутністю писемних джерел. Але, достовірно те, що "до приходу угорців тут вже жили слов'яни-християни"¹⁸. Слов'янські племена краю підпорядковувалися Константинопольському (східному) патріарху. "Велике значення, – на думку Т.Легоцького, – мали апостоли-проповідники Кирило і Мефодій, які висловили думку про використання народної мови у богослужінні"¹⁹.

Отже, Т.Легоцький – прихильник теорії первинності східного християнства серед населення Закарпаття.

Угорський дослідник підкреслює, що в XV–XVI ст. церковне та суспільне життя Закарпаття не відзначалися вагомими подіями. Становище народу і духовенства було скрутним, над ними тяжіло ярмо кріпацтва. Селяни та їх священники були залежними слугами феодалів, не мали можливостей для покращення життя, розвитку освіти і культури. Населення Закарпаття і більшості було православним і в період Реформації (XVI–XVII ст.) схилилося більше до протестантів, ніж до латиників, бо перші дозволяли здійснювати обряди "національною рідною мовою"²⁰. Русини, особливо селяни, міцно дотримувалися православної віри. Її не могли похитнути навіть рішення Флорентійського собору 1439 р. про об'єднання західної і східної церков. Тут важливим є ставлення Т.Легоцького до Ужгородської унії 1646 р. Він вважає, що унія позитивно вплинула на становище руського (русинського) духовенства, однак, вона впроваджувалася повільно і болісно, народ схилився до "старої віри", навіть священники "насмівалися протистояти, оголошуючи, що не будуть підкорятися єпископам, затвердженням Папою"²¹.

Угорський історик характеризує соціальне становище русинського духовенства і вказує, що вони мало чим відрізнялись від кріпаків. Мали вони свої земельні наділи, виконували феодалські повинності і були повністю безпринципні.

І тільки в середині XVII ст. відбулася подія, яка на думку Т.Легоцького, стала поворотним моментом церковної історії Закарпаття. "24 квітня 1649 року в Унгварі під керівництвом Петра Партенія за присутності 63 священників Мукачівської жупи внаслідок "Унії" вірники грецького обряду, які впродовж багатьох століть були відірвані від римо-католиків, возз'єдналися за наступних умов: 1. збереження грецького обряду; 2. виборність єпископів, затвердження їх Папою; 3. рівноправність з римо-католицьким духовенством"²². Дослідник підкреслює позитивність унії у плані покращення матеріального і культурного стану духовенства. Церковна злука сприяла підвищенню освітнього рівня певної частини

населення і, насамперед, священників та їх сімей. З цього часу почали приймати більше уваги шкільному навчанню у селах, багато молодих талантів вчилися за межами Закарпаття в освітніх закладах Угорщини, Австрії тощо.

Не заперечував угорський вчений і негативні наслідки унії: сироба католицизму занузувати над православ'ям, наміри Римської курії, прямо чи опосередковано, проводити асиміляцію і латинізацію місцевого неугорського населення. Якщо до 1646 р. русинське духовенство було майже неосвіченим, ледве вміло читати кирилицю із руських друкованих обрядових книг, то після унії спостерігався явний зрушення у їх навчання, відкриваються спеціальні заклади для підготовки священників і дяків. Духовенство відірвалося від селянського прошарку, вже не залучалося до виконання відробітків тощо²³.

У своїх працях Т.Легоцький характеризує заходи католицького Риму для зміцнення унії. Відразу після 1646 р. справа унії не знайшла необхідної підтримки серед населення та духовенства, "фанатичні вірники і священники, навіть, насмілювалися протистояти, не визнавали спископів затверджених Папою. Десятиліттями пізніше відбувалися виступи за повернення до православ'я, на їх придушення у 1689 р. залучено урядові сили"²⁴.

Вагомим кроком для утвердження унії серед населення Закарпаття була діяльність єпископа Й. де Камеліса, який у 1692 р. на синоді в Мукачеві від імені всього руського народу знов проголосив унію. Вчений підкреслює, що за цим актом "греко-католики визнають зверхність Папи Римського, церковна ієрархія будується за прикладом латиників, мають своїх єпископів... визнають походження святого духа не тільки від Бога Отця, а й від Бога Сина і наявність чистилища"²⁵.

Греко-католицька церква Закарпаття тривалий період не мала можливостей для самостійної діяльності, вона підпорядковувалася Егерському римо-католицькому єпископату. Егерські єпископи втручалися у внутрішні справи Мукачівської єпархії, зневажливо ставилися до уніатських єпископів, називаючи їх, навіть, "найглушішими"²⁶.

На фоні релігійних відносин Т.Легоцький торкався стану культурно-освітнього розвитку населення краю. Він відзначає особливу роль єпископів М.Ольшавського та А.Бачинського, їх діяльність на покращення освіти і культури. Завдяки їм русини здобували освіту не лише у місцевих навчальних закладах, а й у таких містах як Відень, Печ, Трнава. Все ширше до навчання залучалися діти простих селян. За підрахунками вченого, на території Мукачівської єпархії в 1899 р. навчалася 46 918 учнів, було 585 вчителів, 62 дяки²⁷.

Важливо, що історію Мукачівської греко-католицької єпархії Т.Легоцький виділяє окремим розділом в "Монографії Березької жупи". Він не тільки перераховує єпископів, а й дає коротку характеристику їх

діяльності. На відміну від ряду інших істориків першим єпископом називає Яноша, який отримав цю посаду від короля Владислава II у 1491 р.²⁸. Із того часу Мукачівською єпархією за 383 роки керувало 29 єпископів. На кінець XIX ст. єпархія утворювала 7 жуп – “Берег, Мараморощ, Саболч, Сатмар, Землен, Унг, нараховувалось 412 087 душ греко-католиків”²⁹.

Отже, внесок Т.Легоцького у дослідження історії греко-католицької церкви Закарпаття вагомий. Науково цінним є не тільки його розповіді і висновки, а й цитовані джерела, посилення на документи архівів Мукачєва, Кошиць, Будапешта тощо.

На початку XX ст. серед науковців Угорщини виділяється постать Антонія Годинки (1864–1946). Його наукова спадщина включає ряд досліджень з русинської тематики, особливо з історії греко-католицької церкви Закарпаття³⁰, діяльності ряду єпископів³¹ тощо.

Головна праця вченого “Історія Мукачівської греко-католицької єпархії” не обмежена суто церковною темою, вона відображає культуру, соціально-економічні відносини, політику і, безперечно, релігію місцевого населення. Ця монографія є ґрунтовним, комплексним дослідженням з історії Закарпаття. Фактичний матеріал праці базується на джерелах, зібраних А.Годинкою в архівах Відня, Риму, Кошиць, Будапешта. Частина зібраних документів видано у 1911 р. під заголовком “Архів Мукачівської єпархії грецького обряду”³². Тут доміщено 527 документів за період 1458–1715 рр., більше половини з них опубліковано вперше.

Виходячи із концепції пізнього заселення русинами комітатів краю, вчений вказує, що “документи із 1254 р. говорять про русинські поховання – “zerpischra gathetoguni”. Із цього випливає, що хоча б одним поколінням раніше тут мали бути поселенці і вже мали б мати своїх попів...”³³. В урбаріях другої половини XVI ст. є згадки про священників, яких називали “батько” (“batykok”). Але, на жаль, немає повідомлень про їх церкви чи вірників грецького обряду. Своїх священників русини мали із сусіднього Перемишльського єпископства до того часу, як король Матяш Хуняді у грамоті від 14 серпня 1458 року наділяє особливими правами священика Дуку, який був керівником Мукачівського монастиря³⁴. Отже, А.Годинка не поділяє думку ряду інших дослідників, що Мукачівське єпископство утворено здавна, а вказує на встановлення єпархії у кінці XV ст. Час утворення єпархії вчений відносить на період між 1426 і 1458 рр. Бо 1426 р. це крайня дата створення фальшивої грамоти Ф.Корятовича, а в ній ще не згадується єпархія. У грамоті датованій 1458 р. король призначає прешбітра Дуку (“Lukas”) керівником монастиря св.Миколая біля Мукачєва³⁵. А його наступник Янош вже мав звання єпископа.

Виникнення Мукачівської єпархії не було документально визначене навіть станом на початок XX ст. Це обґрунтовується і у дослідженнях А.Годинки. Він наводить існуючі погляди з цієї проблеми. Зокрема, серед істориків краю XIX ст. деякі (М.Лучкай, І.Дулішкович) підтримували

думку, що єпархія заснував Ф.Корятович³⁶. А інша частина вчених, включавши і Басиліонича, Ю.Жатковича, підкресливали давнє походження єпархії та відносили її до семи Паннонських єпархій, заснованих Кирилом і Мефодієм. Сам А.Годинка, без сумніву, вважає, що Мукачівську єпархія було засновано у середині XV ст., про що говорять джерела.

Тривалий час русинське населення Закарпаття мало єпископів не уродженців краю, а прийшлих з інших країв, насамперед із Галичини. Звідти приходили і монахи, і священники. Частими були випадки, коли монахи Мукачівського монастиря йшли до Галичини для висвячення³⁷. В окремих випадках монахи і священники могли обирати єпископом того, кого призначив наступником попередній єпископ. “Майже завжди нових єпископів мав затвердити на цій посаді король (особливо від XVII ст.), це носило більшу правову вагу, ніж їх обрання, чи успадкування посади від попередника”, – відмічає А.Годинка³⁸.

Із часом єпископи поширювали свою владу на все більшу територію. Це був тривалий процес. Часто діяльності єпископів чинили опір і окремі священники та землевласники краю. Духовенство не визнавало керівної ролі єпископа, особливо на Мараморщині. Ще більшу перешкоду становили землевласники, які забороняли функціонування священників і єпископів на своїх володіннях.

На кінець XVI ст. вплив Мукачівського єпископа охопив крім Мукачівської домонії ще 8 менших землеволодінь. Їхні володарі усіляко перешкоджали діяльності єпископа, обмежували відвідання приходів, контролювали священників, призначали їм сплату натуральних податків та виконання ряду повинностей. Вони приривнювалися до залежних селян. Чим дрілі, тим скрутнішим було їхнє матеріальне і духовне становище. Так само було і з єпископами і монахами монастиря, яких Мукачівські володарі завжди вважали своїми слугами. Доходи монастиря забирали собі. На основі великої кількості джерел А.Годинка доводить, що від 1573 р., з часу, коли Мукачівська домонія перейшла в особисту власність “доля єпископів та священників все ускладнювалася доти, доки стала нестерпною”³⁹. “Із цього становища для священників був один вихід – з’єднання із римо-католицькою церквою”, – відмічає А.Годинка.

Як вже було сказано, становище русинських священників у період стратифікації було дуже важким як у матеріальному, так і в духовному плані. Цю проблему окремо досліджує А.Годинка у роботі “Як наші духовники проживали”⁴⁰. В ній на основі документів XVII ст. вчений описує життя русинських священників до і після унії 1646 р., перераховує усіх відомих священників сіл краю, окремо по районах (округах) домоній Закарпаття.

Церковні парохіальні земельні наділи (fundі) перший раз згадуються у привілеїальному листі короля Леопольда I, датованому 23 серпня 1692 р. Вчений відмічає, що “це королівське розпорядження вказує на те, що

спочатку парохіальних і попівських телеків не було"⁴¹. Цікаву інформацію містить та частина роботи, в якій історик перерахував усіх відомих священників сіл Мукачівської, Унгварської, Гуменської, Шариської (Маковецької) домонії, порівняє дані з різних років XVII ст. про величину земельних наділів, кількість худоби тощо. Відмічає, що у другій половині XVII ст. становище у цьому краї найкраще описав архієпископ Юрій Ліпай 2 липня 1654 р. Цей звіт поданий ним на точку congregaції віри (informatio... ad cetera puncta ad congrega proposita...) другий важливий документ про навих русинів. Дослідник може достовірно довести походження вкладених архієпископом даних від єпископа Партенія, але "подробности так гарно описані, що тільки на місці могли їх зафіксувати"⁴². У названому документі кількість русинського населення території Закарпаття подано в 300 тисяч і 600 священників, які діяли тут.

А.Годинка цитує важливі частини доповіді Ліпая: "ці священники разом із народом притримувалися грецького обряду, вони страшні несики, прості, невчені і насамперед сам єпископ, так і священники, і люди жили страшними гріхами засмічені, а про божі діла нічого не знали. По приходам не було потрібного числа священників, бо були такі села, де жодного священника не було, а в інших і по 4-5, а інколи і 10-ро із жінками і дітьми... вони усяку роботу і повинності виконували... і навіть не один раз, їх виганяли часто із церкви під час служби"⁴³. Священники жили за таких самих умов, як прості селяни, виконували відробітки і повинності. Вчений відмічає, що ці дані більш імовірно є достовірними, бо навіть "колишній графський головний адвокат, славний місцевий історик, Федір Легоцький те ж пише". А.Годинка не переконаний у тому, що система відробітків серед священників була постійною і масовою, для спростування тверджень Ю.Ліпая і Т.Легоцького наводять дані з кенезового листа з села Пересирова із 1641, 1642 р. Перераховує, яку роботу мусів виконувати кріпосний на користь свого володаря, які виплачував податки. Насамперед, підкреслює, що "уся земля, як право судило, була мастком немешів. Залежні не мали ніякого доступу до землі. Пан землі, тобто немеш, давав із своєї землі телек, цілий, або півтелека... для обробітки"⁴⁴. Тобто, селянин не був власником землі, а тільки обробляв її за певних умов, враховуючи розміри наділів.

У А.Годинки постає запитання: "коли священники ще мусів усі кріпацькі повинності відробляти, тобто до того як пан добровільно замінив відробітки на грошовий відкуп, вони самі виконували панські роботи або замість них відробляли селяни..."⁴⁵. У середині XVII ст. повинності священників були замінені на грошовий відкуп, але вчений не називає точної дати і причини відсутності даних такого характеру.

Безперечно, матеріальне і духовне становище русинських священників у XVII-XVIII ст. було скрутним, але відрізнялося від життя простого селянина. Якщо внаслідок змін, пов'язаних з унією 1646 р.

становинне священників покращалося, то кріпосні селяни залишилися у сироті. Яке ставлення А.Годинки до унії 1646 р., чи бачить він у цій події початок змін в економічному житті русинів? "Для русинів унія була не метою, а тільки засобом досягнення свободи", писав вчений. Він докладно описує увесь хід підготовки унії, перші спроби запровадження католицизму серед православних вірників перемишльським єпископом Круницьким у 1614 р., що завершилася цілковитою невдачею"⁴⁶. Дослідник відмічає, що носіями ідеології уніатства стали Мукачівський єпископ В.Тарасевич, виходець з Галичини, графиня А.Другет, Егерський єпископ Якушин. Спочатку єпископ Тарасевич видав себе за прихильника православ'я і цим завоював прихильність князя Дьордя Ракоці II, який визнав його у 1634 р. єпископом Мукачівським. Але, згодом, Тарасевич переходить на бік уніатства і Д.Ракоці звинуватив його у зраді. У грудні 1640 р. єпископа арештовано, два роки був ув'язнений. А.Годинка пише, що документи вперше згадують про В.Тарасевича, як єпископа, а інформації з попередніх років немає. Тому достовірно не можна описати всю його діяльність. У грамоті за 16 жовтня 1633 р. князь Ракоці пише: "...Тарасевич єпископ Мукачівської та Мараморонської грецької церкви, який... відбув до Молдови... для висвячення". В іншому документі за 5 січня 1634 р. той же Д.Ракоці характеризує Тарасевича як доброго знавця латині, інших мов, "обізнаний в теології, знає мистецтво і є високоморальною людиною"⁴⁷. Протиники боялися його, але не могли нічого поганого сказати про нього. У протоколах розслідування справи В.Тарасевича писали, що він "...був рішучим, хоробрим, не таким, як усі русини..."⁴⁸. Звільнений В.Тарасевич дав обіцянку вірно служити князю і православ'ю, проте і після цього робив усе для поширення унії. Врешті-решт його було замінено православним єпископом.

Після смерті Тарасевича русинські священники обрали своїм єпископом Петра Партенія, який очолював рух за унію. Результатом цього стало прийняття унії православних з римо-католицькою церквою.

Вчений веде дискусію про точну дату прийняття унії в Ужгороді. Джерела не дають однозначної відповіді на це питання. В одних названо 1649, в інших – 1646 р. Так, у зверненні шести вищих священнослужителів до Папи римського з 1652 р. говориться про унію 63-х священників в Ужгороді у 1646 р. Перераховуються її умови: 1) збереження грецького обряду в богослужінні; 2) рівні права та привілеї з римо-католицькими священниками; 3) священники самі обирають своїх єпископів, яких затверджує Папа римський"⁴⁹.

Унію 1646 року А.Годинка називає Ужгородською, бо в цей час у'єднався із римо-католицькою церквою православні священники комітатів Унг, Шарош, Землен. Введення її було тривалим і болісним. Кінцевою межею процесу злуки в цьому регіоні вчений називає 1652 рік, коли це відбито в джерелах.

Весь період злуки православної церкви із римо-католиками на території історичного Закарпаття А.Годинка датував з 1646 року по першу половину XVIII ст. Другий етап унії почався у 1664 році, коли єпископ Партеій переніс свою резиденцію з Ужгорода до Мукачівського монастиря з дозволу дружини покійного князя Д.Ракоці ІІ, Софії Баторі, про що вчений цитує документи⁵⁰. Після цього почався процес поширення уніатства в комітатах Берег, Угоча, Сотмар, Саболч, Південний Земплін. Тривало це до кінця XVII ст. Священники Марамороша довго не хотіли прийняти ідеї унії. І тільки починаючи з 1721 року, деякі з них з'єдналися з римо-католиками.

Яке ж значення мала унія і які були її наслідки? На думку А.Годинки унія була "великою зміною в житті русинів". Вона відкрила нову епоху в церковній історії. Якщо ряд дослідників вбачали в унії суто церковну подію, то за А.Годинкою, вона мала суспільні, політичні і господарські цілі, причина та наслідки⁵¹. Це закономірна, необхідна подія. "Якщо внаслідок Унії єпископ і священники здобули значні привілеї, особливо у матеріальному відношенні, то простий народ ледь відчув її результат"⁵². Духовно-моральну сторону унії народ зовсім не розумів, він міцно тримався старої віри, тобто православ'я. Якщо внаслідок злуки відносини між простим народом та поміщиками зовсім не змінилися, то між священниками і селянами стався значний розрив. До того "священник теж був кріпаком... і ним був близький до народа, коли ж той отримав церковний наділ, то піднявся із народа". Але його могли легше перемістити на іншу парохію. І нарешті, за А.Годинкою, внаслідок унії священники стали більш освічені і культурно розвинені⁵³.

Отже, дослідник відзначає тривалий і складний характер прийняття ідеї унії серед населення краю, негативні і позитивні сторони цього акту, неприхильність православного, простого люду до чужої віри.

А.Годинка звертає увагу на проблеми канонізації, узаконення Мукачівської єпархії, зокрема, на діяльність єпископів М.Ольшавського і А.Бачинського та активне сприяння імператриці Марії Терезії у цій справі. Ця тематика відзначена як в "Історії Мукачівської єпархії", так і в інших працях⁵⁴. Процес канонізації він розглядає як боротьбу проти впливу Егерського єпископату і єпископів на внутрішні справи Мукачівського церковного округу, датує цю боротьбу з 1646 по 1771-й рік.

Протягом XVIII ст., особливо першої його половини, як в Римі, так і серед вищих церковників Угорщини Мукачівську єпархію вважали як таку, що не існує. Егерські єпископи завжди відносили до своїх обов'язків втручання у внутрішні справи русинської церкви. Зокрема, 8 березня 1747 р. Егерський єпископ Ф.Баркоці видав розпорядження, за яким греко-католицькі священники не є самостійними парохами, а тільки замінюють латинських священників. Єпископа М.Ольшавського позбавив усяких прав управління над греко-католицькими священниками, назвав його

"ритуальним єпископом"⁵⁵. Русинські священники звернулися до Римської курії з протестом на дії Ф.Баркоці.

Римська курія почала розслідування, але на прохання імператриці Марії Терезії дії було припинено. Імператриця зобов'язалася особисто розглянути цю справу і вжити потрібних заходів, але це затягнулося на роки. Хоча Ф.Баркоці відмінив свої розпорядження, але його наступник єпископ Естергазі знову почав притіснити русинів, внаслідок таких заходів серед населення із змішаним віросповіданням сталися суперечки і навіть збройні сутички. Імператриця, боючись заворушень, була змушена розглянути справу греко-католиків. Вона заявила, що "зовсім їх не любить і хотіла б щоби всі були латинами. Але потрібно обережно поводитися"⁵⁶.

Розпочав рух за самостійність єпархії єпископ М.Ольшавський та згодом, І.Брадач, їхні прагнення підтримувала імператриця. За її сприяння Папа Римський у 1770 р. дав дозвіл на канонізацію Мукачівської єпархії як самостійної. Після цього тривали затяжні переговори по справі Мукачівського церковного округу. І, нарешті, папа Климент XIV 19 вересня 1771 року видав буллу, за якою канонізував діяльність Мукачівської єпархії. У цьому документі сказано, що Мукачівського єпископа призначає король, так само як і інших католицьких єпископів, а Папа Римський затверджує їх⁵⁷. Першим єпископом самостійної єпархії призначено А.Брадача 26 вересня 1771 р., але той через рік помер. Його наступником став Андрій Бачинський, якого Марія Терезія призначила у серпні 1772 року, а Римська курія закріпила у березні 1773 р.⁵⁸. За період тривалої діяльності (аж до 1809 року) А.Бачинського упорядковано, зміцнено єпархію, без будь-яких зіткнень з іншими католицькими єпархіями. А.Бачинського вважали одним з найвизначніших єпископів, за А.Годинкою, він "був одним із найщасливіших, бо жив коли потрібно було і можна було зібрати плоди діяльності своїх попередників...". Заслугою єпископа було і те, що він у серпні 1775 р., об'єднавши книгозбірню єпископа М.Ольшавського та срутську бібліотеку, заснував єпископську бібліотеку⁵⁹, фондами якої можемо користуватися і нині.

Дослідженням А.Годинки у вивченні історії Мукачівської греко-католицької єпархії було те, що він зібрав значний джерельний матеріал, частину їх видав окремим збірником, критично ставився до використаних документів та праць попередників. Події церковної історії вивчав у єдності з політикою та економічним розвитком, підкреслював причинно-наслідкові зв'язки. Якщо ряд суджень і висновків по церковній історії і суперечливі, то сам факт написання А.Годинкою ґрунтовної праці з минулого греко-католиків є визначним.

Отже, угорські історики Закарпаття XIX – початку XX ст. – Й.Балайті, К.Мейсарош, Т.Легоцький, А.Годинка – вивчали проблему релігійних відносин населення краю. Вони по-різному розглядали початки християнства, заснування Мукачівської єпархії тощо. Оцінка унії 1646 р.

тотожнiа, угорськi вченi називали Ужгородську унию "визначною подiєю для краю та її населення", хоч неоднаково бачили вони негативнi наслідки цієї подiї.

Дослiдники визнавали плiдну дiяльнiсть греко-католицьких єпископiв М.Ольшавського, А.Бачинського, якi зробили значнi кроки для покращення освiченостi не тiльки духовенства, а й простого народу.

Исторiя греко-католицької церкви Закарпаття знайшла потрібне вiдображення у науковiй спадщинi представникiв угорської историографiї краю ХІХ – початку ХХ ст., результати їхнiх дослiджень, насамперед, вагомий джерельний матерiал, можуть бути використанi i нинiшнiм поколiнням историкив, а їх висновки – пiдштовхнути до дальших пошукив.

- ¹ Balajthy J. Munkács. Azaz Munkács városának és várának topographiái, geographiái, históriái és statisztikai leírása. – Debreczen, 1836. – IX + 288 p.
- ² Szinyei J. Magyar írók élete és munkái. – I–14. köt., Bp., 1891–1914, I. köt. – P.376
- ³ Lehoczky T. Beregvármegye monographiája. – I–3. köt., Ungvár, 1881–1882; 2. köt. – P.130.
- ⁴ Balajthy J. Munkács. – P.106.
- ⁵ Ibidem. – P.109.
- ⁶ Ibidem. – P.18–20, 109–110.
- ⁷ Ibidem. – P.120–121.
- ⁸ Ibidem. – P.165.
- ⁹ Ibidem.
- ¹⁰ Mészáros K. A magyarországi oroszok története. – Pest, 1850. – III. + 162 p.
- ¹¹ Mészáros K. Ungvár története a legrégibb időkől máig. – Pest, 1861. – 114 p.
- ¹² Ibidem. – P.47.
- ¹³ Mészáros K. A magyarországi oroszok története. – P. 113.
- ¹⁴ Mészáros K. Ungvár története. – P.5.
- ¹⁵ Lehoczky T. A bereg megyei görög szertartású katolikus lelkészségek története a XIX. század végéig. – Munkács, 1904.
- ¹⁶ Lehoczky T. Beregvármegye monographiája. II. köt.
- ¹⁷ Ibidem. – P.29.
- ¹⁸ Ibidem. – P.30.
- ¹⁹ Ibidem. – P.28.
- ²⁰ Lehoczky T. A bereg megyei gör. katol. lelkészségek története. – P.7.
- ²¹ Ibidem. – P.10.
- ²² Ibidem. – P.33.
- ²³ Lehoczky T. Beregvármegye monographiája. II. köt. – P.34.
- ²⁴ Ibidem. – P.33–34.
- ²⁵ Ibidem.
- ²⁶ Lehoczky T. A bereg megyei görögkat. lelkészségek története. – P.18.
- ²⁷ Ibidem.
- ²⁸ Lehoczky T. Beregvármegye monographiája. II. köt. – P.43.
- ²⁹ Ibidem. – P.54.
- ³⁰ Hodinka A. A munkácsi görögkatolikus püspökség története. – Bp.: MTA, 1909.
- ³¹ Годинка А. Грамотность и ученость наших священников до епископа А.Бачинского // «Земледельский календар на высочайший 1936 год». – Унгар, 1935. – С.119–123; Епископ Михаил Мануэль Олимпский о религиозном положении своей диоцезии //

«Литературна педелька». – Унгар, 1944. р.4. – С.177–188; Наши клирики в Тирнаве от 1722 до 1760 року. – Унгар, Зап-Нажда, 1941, р.1, ч.1/2. – С.18–19.

³² Hodinka A. A munkácsi görögkatolikus püspökség okmánytára. I. köt. (1458–1715). – Ungvár, 1911. – 668 p.

³³ Hodinka A. A munkács görögkatolikus püspökség története. – P.75.

³⁴ Ibidem. – P.77.

³⁵ Hodinka A. Okmánytár... – P.12.

³⁶ Hodinka A. A munkács görögkatolikus püspökség története. – P.90–175.

³⁷ Ibidem. – P.236.

³⁸ Ibidem. – P.242.

³⁹ Ibidem. – P.257.

⁴⁰ Годинка А. Як наші духовники проживали // Hodinka Antal válogatott kéziratai / Избранные рукописи Антония Годинки / Szerk. Udvari István, Vásványi Pál társaság fizeteli. II sz. – Nyíregyháza, 1992. – P.35–56.

⁴¹ Ibidem. – P.41.

⁴² Ibidem. – P.46.

⁴³ Ibidem. – P.46–47.

⁴⁴ Ibidem. – P.47.

⁴⁵ Ibidem. – P.49.

⁴⁶ Hodinka A. A munkács gör. kat. püspökség története. – P.256.

⁴⁷ Ibidem. – P.274.

⁴⁸ Ibidem. – P.272.

⁴⁹ Ibidem. – P.313.

⁵⁰ Ibidem. – P.322.

⁵¹ Ibidem. – P.269.

⁵² Ibidem. – P.327.

⁵³ Ibidem. – P.324.

⁵⁴ Hodinka A. A munkács görögkatolikus püspökség okmánytára; Грамотность и ученость наших священников до епископа А.Бачинского; Епископ Михаил Мануэль Олимпский о религиозном положении своей диоцезии; Наши клирики в Тирнаве от 1722 до 1760 року.

⁵⁵ Hodinka A. A munkács gör. kato püspökség története. – P.600.

⁵⁶ Ibidem. – P.602.

⁵⁷ Ibidem. – P.624.

⁵⁸ Ibidem. – P.625.

⁵⁹ Ibidem. – P.682.

Андрій Світлицький (Ужгород, Україна)

ЕПІЗОД З ІСТОРІЇ ВІДРОДЖЕННЯ ПРАВОСЛАВ'Я НА ЗАКАРПАТТІ У 20-Х РОКАХ ХХ СТ.

Минуло більше 80-ти років з того часу, як у с. Задньому (теп. Приборжавське) Іршавського р-ну сталося незвичайна подія. За одну ніч церква на парафії (а вона нараховувала 1 640 чоловік) із греко-католицької стала православною. Здавалося б, що така резонансна, неординарна ситуація найліше відображена в історичній та церковній літературі. Та на приклавний жаль, ні в праці о.А.Пекаря "Нариси історії церкви